

թիւն որ կար մէջը — իր կենաց յարաբերութեանցն, իր մարմնական ու ոգեկան գորութեանը վրայ դրուած սահմանադրութեան — եւ գործունէութեան ասպարիզին մէջ մինչեւ իր ժամանակն անձանօթ ուղղութեանը տալու ենք: — Այն մարդն որ պատի քաղքի մը մէջ, կրցաւ ըլլալ զօդ՝ կրթեալ արեւմտաւորի ու նուազ կրթեալ արեւելքի — ան որ հոգւով եւ մարմնով ամենաբարձր գաղափարներով լեցուած իր ազգին ու իր հայրենեացը հետ կապուեցաւ, եւ նուիրեց իր ըրողը կեանքը: — ան մարդը՝ հասարակ մարդ չէր: Արժանի է որ յիշատակն անմահ մնայ: — — —

Դիմել, որ հիմակ, անխոնջ կենացդ աշխատանքներէն, Հայաքաղքին մեծ հրապարակին մայր եկեղեցւոյն դամբանին մէջ կը հանգչիս — շարականաց գեղգեղեալ եղանակներուն քով — ընդունէ առաջիկայ տողերն՝ իրերեւ վերջին ողջոյն քեզի հետ ներքին զօղով կապուած մտերիմէդ...: — Հանգիր խաղաղութեամբ... եւ շարունակէ գեղեցիկ երազներդ հայոց ու հունգարացւոց մշտնջենապէս տեսող ազգակցութիւնն — ու ազգայնոց մեծութեանը վրայ:

Ա. ՓԻՓԱՍ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ. ՍԱՌԱՖԵԱՆ

ԵՐԻ ԴԻԹՆԵՐԻԻ

Որ քանակ Սարգիս արքեպիսկոպոս, Զմբարեմ առ ան լաւագործ լինելով, Զարեմեմ անի իրմեմ լինելով, Եւ քանակ քանակ առ իր լինելով:

- 1 Տիրացեալ ապա Չափուն առաջին, Մատենալ եւ կապեալ Սարգիս անձին, Կաշնոյր զայն առ իւր բանտեալ առանին, Եւ ապա հանգերէն նա ինչ առանին:
- 2 Հաեգեանունի Հայոց աղապակ Թեպեալ էր նոցան սիրոյն նշանակ, Բայց չեւով Սարգիս օճան է՝ օճանգակ Առ կառել նա զայն կարգալոր յարգարակ:
- 3 Սարգիս գառալինն որպէս բանտեալ Վաստայր օգուով զի չէր պատժարած, Եւ զի էր համեստ եւ բարեբնական Թախեալ պատկառէր ի պատժիլն յատեան:
- 4 Իսկ յետ շատ խոկմանց ողջն ըստ աշխարհի խորհեալ ըզտարբ բան առեալարանի՝ Դերէր Հայածնաց իւրոց յիւստի Հայցեալ առ նոցան կեանա վաղան բարի:
- 5 Ապա առ օրին յոյժ ուրախ լինէր, Յիշեալ ըզտարբ առաջ գանձերն ըստփոխէր, Եթէ զոր օրէ իւրեալ Տէր մեր, Ի՛նչ երանի մարդոյ զոր իւրաքանչեւ Տէր:
- 6 Այսուիկ եւ այլովք բանիւք յուսադիր Յիշեալ ըզմարտն անձանց խաշակիր Հայածնացն զերանին եւ ձիւր Անդորրիւր սըրախ առկեալ անձանիւր:

- 7 Եւ յանձն արարեալ զանձնն Աստուծոյ՝ Առաջագործ իսկ կորագլուխ կաշոյ Առաջի կամաց արարչին իւրոյ, Եւ տանիլ որում է եղէ պատժոյ:
- 8 Չափուն ապաքէն կարի փութարար Առեալ զեր կապեալն եւ զապառարար, Եւ ըզՏէր Պետրոս Սարգիս հարկահար Ժամանէր նաու ի Պօղոս Հիսար:
- 9 Ուր իջեալեալ ի տան ինչ անձուկ՝ Պահէր ըզմատենալն ի խորշ մի ծածուկ, Ըսպտեալ նաու նաւորոյ յատուկ՝ Առ կիպրոս կղզին ուր բանան էր առաքուի:
- 10 Անդրէն Հայր սմանք հանգերէն երկոցք Այց առնել Սարգիս փութային ցաւք, Զոր եւ ըստփոխեալ միսկիւրանք՝ Լընուիկ ըզնա կարեւոր կարեք:
- 11 Տեսեալ Չափունն յետ փոքր ինչ աւուր Թէ անգ առ կիպրոս նա ոչ հանգիպիր Առ ոչ ըսպտեալ անդր եւ եւս ի դուր Մբառեմ էր խաղալ անտի նախ այլուր:
- 12 Ի նըմին վայրի նա իսկոյն լըտէր, Թէ նա ինչ անտի փոյթ նաւելոց էր Առ Ըստփառնայ, ուր նա ընդհատ չէր, Ուստի իւրայցք մըտեալ յայն նաւէր:
- 13 Ժամանել նոցա ի յըզմուռնիւր Ի պանդոկի ինչ առանին ըզկայ. Ուր գարձեալ Սարգիս բանտեալ յանխընայ նստէր շղթայեալ զերեք գոք որբկայ:

14 Անգանոր նորուն բարեկամք լուեալ
Թէ Սարգիս բարուն Սառաֆեան գովիւալ
Կայր անդ շղթայիւք կայանաւորեալ
Չոգային առ նա որտիւ թախծացեալ :

15 Որոց համբուրեալ զօծեալ ալ նորին՝
Ընդ նոյն փորձանա իւր ցաւակցեալ կային,
Որում նըպաստ, յարգ մատուցանին,
Ի սիրտ նեղելոյն մեղմով խօսեին:

16 Առաջնորդն Հայոց էր անդէն յայնժամ,
Վարդապետ ոմն կոչեալ Աբրահամ,
Որ քաղկեդոնկաց թէպէտ էր շար կամ,
Այլ ողբայր ըզնա իրեւ բարեկամ:

17 Անդր եւ Միքտիլ ուղղափառ բարուն
Աշակեբա ճարպիկ, ժիւր եւ բանիբուն
Մեծ Միսիթարոյ Աբրահամ ներհուն
Հայթայթ էր ըզնա բանիւ իմաստուն:

18 Յայտ է տեղեկաց թէ չէ ինչ գծուար,
Յաշխարհին Տաճկաց կաշառք յարմար
Առ բանտելոյ հընարեւ ըզնար
Յունիլ ըզծանօթն յարգեալն իւր յար:

19 Այսպէս եւ Սարգիս եւ ծանօթքն ողջոյն
Ըզիման Չափուշին ուժիւ արծաթոյն,
Հաճէին թողուլ ողբիլ իբր յայն բոյն
Ըզծանօթ անձինս առ խօսիլ ընդ նոյն:

20 Արդ կացեալ նոցա անդր իբր ամիս մի
Առ Կիպրոս նաւօղ ոչ գիպեալ նաւի
Նաւին առ քիտս որ եւ Հոն Կղզի
Եւ որ ըստ Տաճկաց Սաղբղ Աստաի:

21 Ուր օթեւանեալ ի յարկի միջ
Միշտ բանտիւր Սարգիս յանձուկ ինչ տեղւոյ
Որ շէրով Հայոց ի նըմին կղզւոյ
Կեայր անմխիթար իբրեւ յամալու:

22 Յուսային նոքա անդ ունիլ ըզնաւ
Իսկ ի գերեւս ել յոյնս այլ որ սակաւ,
Ձի գոր յԸզմուռնեան ոչ գըտին բնաւ
Ձի հնար էր նոցա ունել անդ գիրաւ,

23 Սակայն ի վերայ սյար ամենայնի
Յետ բազում աւուրց անդ յանկարծակի
Պատահիւր նաւ ինչ առ Կիպրոս կղզի,
Որով ջանային փոյթ չուել անտի:

24 Որք ընդ նաւուկոյն արկեալ սակ եւ գիր
Առ նաւել յայգուէ եղեալ ժամագիր,
Իսկ ի գիշերի հողմով յաղող տիր
Նաւն առաքաստիւր սակն հաշուեալ նանիր:

25 Ջարթուցեալ նոցա շոյտ յառաւօտու,
Ոչ ըզնաւակալն որ էր սակարկու,
Եւ ոչ զստուերն իսկ գիտեալ նոյն նաւու՝
Մընային անդէն որպէս առաջու:

26 Տես գու աստանոր ըզերեմա՜ Վերնոյն,
Թէ զի ամբէր ըզլիշտ մատնելոյն,
Ներհակեալ յաւէտ գիպուածոյ նաւուն
Որ տծելոց էր զոյն յամրոց մահուն:

27 Ահա անձնն որ խոստովան առնի
Առ Տէր Ատուած իւր միշտ յամենայնի.
Թեպէտ եւ մատին ի ծանկ գազանի,
Այլ ըստ տրանսկի չերբէք մոռանի:

28 Իսկ յայտ միջոյ Սարգիս զերկիւք
Անիւր ամիսայք է՝ այլ անձինք բարիք
Որք ի Բիւզանդիա էին անուանիք
Թիկուշք ընէին նըմա ձանի լիք:

29 Որք ընդ Յակոբու խօսեին յաճախ
Համոզել ըզնա փրկել անյապաղ
Յաքսորանաց՝ զայն որ էր այր խաղաղ,
Եւ որ չէր արժան հեծեւ ի մետաղ:

30 Եւ անգամ անգամ երթայր առ Յակոբ
Սարգիս ծեր խօթ մայր իբր սակերց կողմի,
Չորոյ նա խիստ սիրտ ակօսէր զերթ խոփ,
Երբ լաւիլ խնդրէր զարգին իւր հոճոյ:

31 Ընդ որ եւ երկու դատերք իւր համաստ,
Վաղ իսկ արամիքք քաջ վարուց պահեստ,
Միշտ ողոր բանիւ եւ ոչ լեզուաւ հետս,
Չամբաւ կակղելոց գիտէին զարհեստ:

32 Յաւուրսն յայնոսիկ թուղթ գըրէր Դըբան
Չափուշն յուսահատ պատմել զանցս համայն
Ուստի ըսպտէր նոր պատուէր ինքեան,
Ձի ոչ կատարիւր նախկին հըրաման:

33 Սարգիս իսկ գըրէր իւրոց սիրելեաց
Ճառելով նոցա զանձին տաղնապաց,
Եւ գերերմանէն եւ զարգեանաց,
Եւ զանբաւ ծախուց եւ զիւր կապանաց:

34 Եւս եւ Յակոբու յայտներ տուանին
Յոյժ մեղադրանք զանձնութիւն սորոն,
Որում յուշ անէր զօր գատաստանին,
Ձանմուղութիւն իւր եւ զրկանս նորին:

35 Սոյն թուղթ Սարգիս լալիք մօր նորուն,
Գերցրն արտասուք է՝ այլոց բանք համբուն,
Կեղեքն սակաւ ինչ տարափոյ հանգոյն
Ըզլիշտացեալ սիրտ նախանձու գերույն:

36 Ուստի նա անդրէն գըրեալ ծանարտակ
Ջեպարքոսն հայցէր զերթ անընդգիծակ
Թողուլ ըզՍարգիս անչաւուս է՝ արձակ,
Ի քիտս միայն շըջել համարձակ:

37 Սոյն ծանարտակաւ Վազար եւ Պետրոս
Երթային գարձեալ առ նոյն Եպարքոս,
Որ հաճեալ գնոսա եւ ըզՅակոբոս
Բանտ կարգէր Սարգիս ըզբարձր քիտս:

- 88 Առեւել Թակոբու զայն գիր արձանեաց
Ուղարկէր Սարգսի ընդ հարիւր ոսկեաց,
Որում եւ գրէր բան ըստփանաց
Տալով յոյս զերծման ողջ յիւր կապանաց:
- 89 Գրէին նրմա եւ բոլլը ծանօթից
Ըզպէսպէս գրեանա մըխթար բանից,
Ու եւ յաւազրիւր յայնց բովանդակից
Փրկիլ ի մօտոյ յողջոյն արկածից:
- 40 Ընկալեալ Սարգսի զայն թղթոց ծրար
Ընթերցեալ բոլորս յոյժ ուրախարար,
Եւ յարմարեալ շափուչին գարշունեաց յետկար,
Որում եւս անտոյ յատուկ թուղթ ինչ կայր:
- 41 Չափուչն առեալ զայն զերթ պատգամաւոր
Տանէր առ տեղոյն մեծ իշխանաւոր
Որում եւ յանձէր գիր կայանաւոր
Առ պահել անդէն մինչեւ պատուէր նոր:
- 42 Որ եւ յետ աւարց ողջունեալ զՍարգսի
Ի կոտորածին եւս գարծ առնէր Պօլիս,
Ուր եւ բաժանէր նամակս գահալիս,
Գրեալս ի Սարգսի առ իւր սիրելիս:
- 43 Ապա Խնացեալ Սարգսի անդ ազատ,
Պատկախէր անձին տիրութիւն գանկատ,
Ուր յայտ կենակցեալ ընդ յոյն կից եւ ազատ,
Պատուէր ի նոցանց սիրով յոգնաւոր:
- 44 Այլ Թակոբ բոլոր բախիլ թէպէտ
Ընծայիւք թղթովք բանիւ յուսաւեա,
Սպասէր գարմանէր ի սրբոյն յաւեա
Խուս հնա ինչ որ չէր Սարգսի շահաւեա:
- 45 Եւ ուղ նախանձն այն թելագրէր բոլոր
Թողուլ ըզՍարգսի կապով մշտակայ,
Վտարեալ, պանդուխտ, յիւրոց տաբակայ
Ի ծովապատ բանա ցամաքին քիւս:
- 46 Վասն այն յերբ սմանք ինդրէին գիտել
Արդե՞նք Սարգսի զերծման յետկարն եւ,
Ահա, թէ գեռեալ կայ այլ իմն արդեւ,
Ջոր ջանամ բառաւ եւ անհնա առնել:
- 47 Տեսեալ Սարգսի թէ ոչ կատարէր
Խոտաւեա Թակոբայ եւ սիրելեաց իւր,
Ջարմանեալ խոկայր եւ գարծեալ թախտիւր,
Ջի պատախանիս թղթոյն իսկ շառնայր:
- 48 Թէպէտ նա սրտիւ կամաց Բարձրելոյն
Յանձնեալ էր գանձը եւ զո՞ւ արդեւելոյն,
Այլ զի պարսն էր իսկ հօգալ զաւ կելոյն
Դիմէր առ օճան Բարձրար մարդոյն:
- 49 Վասն որոյ գրէր գարծեալ իշխանաց,
Ջի զերծցն իսպառ պիւքն յայնց փորձանաց,
Իսկ բարեկամք իւր ի նոյն նամակաց,
Չառնուին բընաւ ըզմին ի բազմաց:

- 50 Ջի ունէր Թակոբ զոմանս ի Հայոց
Ի նաւահանգիստ նաւուց Սիւրջուցոց,
Որք ի խաբարսիւ լատից հասելոց
Մըտանէին փոյթ յայնց աստակաց ծոց:
- 51 Որք եւ նաւաստեաց ասէին լալով,
Թէ ունիք ըզթուղթ Հայկական գրով,
Շնորհ առնէիք առ մեզ զայն փութով,
Ջի բախիլիցիմք գտնէ նոյն թղթով:
- 52 Ջի կայ, կրկնէին, նոցուն լալագին
Արդ կապեալ յարտոս ի ձեր իսկ կողին
Մեք յոյժ սիրելի վարդապետ քեռին,
Որոյ ընդ վաղուց մընամք նամակին:
- 53 Հաւատացեալ այնց անհոգ նաւորաց
Տային գիրս Հայկեան նոյն կեղծաւորաց,
Որք յանձնէին զայնս ապալ շոյաւ ւ՛ ահբաց
Ի ձեռս Թակոբու կացեալ լուակաց:
- 54 Իմացեալ ապա Սարգսի հանձնարեղ,
Թէ ծանօթք իւր ողջ ւ՛ ամբարայք շքեղ
Չառեալ են բընաւ զիւր գիրս առ ետեղ
Ընդդէմ ույն անտի եգիտ իսկ ըզքեղ:
- 55 Նա զի ինքն ընդ յոյնս անդ ըզկեանս վարէր,
Ուստի միում յայնց ըզթուղթս իւր յանձնէր,
Որ զայնս եղօր իւր ի Պօլիս յոյր,
Եւ նա տեարց իւրեանց անդէն բաժանէր:
- 56 Նամակք օրհնութեան եւ քաղ համոզման
Լի վիպոց վշտաց շար պանդուխտութեան,
Ջոր Սարգսի գրէր առ մի մի իշխան,
Շարժէին յայնքս սէրն ընկերական:
- 57 Որոց շեւ ժուժեալ եւ եւս ի լեւել,
Թակոբս ճարեալ գանվճար արդեւ,
Ճեպէին ջանիւ ճարակ ճարտարեւ
Առ յողջ աքսորից ըզՍարգսի փրկել:
- 58 Ղազար Պետրոսն իսկ յայնժամ զղջացեալ՝
Ոչ եւս անային իբրեւ ըղբարեալ
Բանիցն Թակոբայ զոր գրտին կեղծեալ,
Ուստի յայլ իշխանս լինէին յարեալ:
- 59 Նոյն նոքին իշխանք ժողովեալ յայնժամ,
Ընդ զերծման Սարգսի խորհեալ համակամ,
Արդեն Թակոբու ւ՛ այն վերջին անգամ,
Թողեալ պատճառանս տալ առ այն զիւր կամ:
- 60 Բախեալ Թակոբ յորոշեալ բանից,
Նոյն քաղահամբաւ պերճ ամբարայից,
Ի ներքուստ թէպէտ լինէր տիրալից,
Այլ արտաւստ մընայր նոցա կամակից:
- 61 Որ եւ վաղ ընդ փոյթ յարձուանաց անտի
Չեռամք Ղազարու նաեւ Պետրոսի
Խնդրէր զերծման գիր սաղարեալ Սարգսի,
Որ եւ շնորհ՛հար նմա շեշտակի:

- 69 Նաեւ յայն առաջ զՍարգիս կարգէր նա Արքեպիսկոպոս Հայոց Եւգոփեայ, Ջոր եւ Հաստեր յայն նոյն իսկ փոխարքայ Հրովարտական որպէս օրէն կայ:
- 68 Յակոբ զայն առնէր ոչնչ գիտմամբ եւեթ, Թե այլուր երթեալ Սարգիս վարդապետ Ոչ եւս Պօլիս գացի նորուն հետ, Ձի Երազ նախանձուն գեւ ունէր ըզմեթ:
- 64 Յեա որոյ Յակոբ լուր պարեաաւոր Գրբեր Սարգբոի պատմութեամբ բոլոր, Որում առաքէր զարքունեաց շնորհ, Որ առ զերծմանն էր եւ հովուութեան նոր:
- 65 Ջոր եւ յորգրէր ռահ գործել անտի Աւ Եւգոփեայ ուղւով ուղղակի, Ուր, ասեր, մընայ հօտն այն անուանի Ի համբարել զաջ նոր հովուիւք քաջի:
- 66 Ընկալեալ Սարգիս նոյն ծրար թղթոց՝ Ընդ որ եւ թուղթս ինչ իշխանաց մարոց Ընթերցմամբ որոց սածիւր սրբին խոց Գոհութիւն ձանեալ Տեառն արարածոց:
- 67 Ապա հանգերձեալ անգէն առ նըմին երթայր ի պալատ իրաւարարին, Յոր պատճէն զերծման հրովարտակին Օրինակել տայր արձանագրողին:
- 68 Լուր զերծման նորին կատարեալ համուն, Լուեալ անդանոր բարեկամք ողջոյն, Երթային առ նա ի խնայակցութիւն, Ջորոց գոհ լինէր բանիւ քաղցրագոյն:
- 69 Եւ քանզի ի գիր անձին աղաթման, Բանք զԵւգոփեայ բընաւ ոչ զբառն, Վասն այն շերթայր նա ի քաղաքէն այն, Այլ հապճեպ գիմէր առ շէն կոտառագեան:
- 70 Ուր հասեալ նորա օթէր առ մօր իւր, Որ առ հրճուութեանն լայր եւ գողցօջիւր, Եւ ողբաբարմամբ որգւոյն ըզմայլելուր, Թըւուցեալ յերկինս գոհութիւն փառս բիւր:
- 71 Անգէն քորք նորին ւ՝ անձն իւր երգակից, Ծանօթք, սիրելիք, ողբ արեանակից, Ընդ զերծման նորա զիմօք քաղցրալից, Լինէին սրտիւ լեզուաւ խնդակից:
- 72 Արդ Սարգիս թէպէտ էր ուրախալի, Այլ վտանգ, ճգանք եւ վիշտ աքսորի, Որք տեւեալ էին իրրեւ տարի մի, Ներգեւեալ էին զիւր կորով կարի:
- 73 Ուստի գաղարէր գաւուրս ինչ ի տան, Ջոր ի տեսանել անձինք բազմազան, Երթային առ նա ընծայիւք արժան, Առ որ յղէր իսկ Յակոբ զիւր փոխան:
- (Շորոշ-նիւի:)

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԻԻԹԵՐ ԳՕԹԻ ԳՆՏՈՅՏՆԵՐԳԻՐԸ ԵՒ ՀՈՅՈՑ
ՀԻՆ ՔՈՂՈՔՈՅՆԻՍԿՆԵ ԻՐՈՒԴԻՆԸ

ՀԱՅՈՒՆ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՆՈՒՐՈՒՆ:

III.

Վերեւը առաջագրած փաստերից պարզ հետեւում է, թէ ինչ պատմական նշանակութիւն ունի Մխիթար Գօշի Գառաստանագիրքը: Ի նկատի առնելով Գառաստանագիրքի այդ նշանակութիւնը, բնականաբար հարց է առաջ գալիս նրա ներքին բովանդակութեան ու շարադրութեան արտաքին ձևի մասին:

Մխիթար Գօշի Գառաստանագիրքը, լինելով մի անձնաւորութեան, մի անհատի աշխատութեան արգասիք, կրում է միանգամայն ենթակայական դրոշմ. այնտեղ ամեն քայլափոխում զգալու է հեղինակի ներկայութիւնը: Գառաստանագիրքի յօրինողը, տակաւին մատաղ հասակում ընդունելով կուսակրօնութիւն, շնորհիւ իր անձնական բարեմասնութիւնների եւ մտաւոր զարգացմանը վայելում էր իր ժամանակակիցների շրջանում ամենամեծ ժողովրդականութիւնը: Բարձրագոյն վարչութեան ներկայացուցիչները, թէ հոգեւոր եւ թէ մարմնաւոր հանապազ ղիմում էին նրա խորհրդակցութեանն եւ անխածում էին նրա հեղինակաւորութեան առաջւել: Ջարմանալի չէ ուրեմն, որ այնպիսի պատասխանատու եւ նշանաւոր գործ, որպիսին է Հայոց Գառաստանագիրքի կազմելը, յանձնարարուած էր այդ գիտնական վարդապետին: Մխիթար Գօշը, զերանելով Աղուանից Ստեփանոս Բ. կաթողիկոսի ու խաչէն գաւառի վախճանի իշխանի անդադրուն թախանձանքներին ու յորդորներին, ի վերջոյ, մատաւորապէս 1184 թուին, ձեռնարկել էր իւր աշխատանքները: Որքան յաջողութեամբ կարողացաւ Մխիթար Գօշը կատարել իւր վրայ վերցրած մեծ գործը — ահա այն հարցը, որ հետաքրքիր է այժմ պարզել:

Որեւէ գրական պատմական մի գործ արժանապէս գնահատելու համար միշտ անհրաժեշտ է ելակէտ ունենալ այն պատմական շրջանն, այն սոցիալ-կուլտուրական պայմանները, որոնց միջոցաւորում ծնունդ են առել յիշեալ